TALABALARNING TANQIDIY VA MANTIQIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXODIAGNOSTIK MONITORING HAMDA PSIXOKORREKSION YONDASHUVLAR

Samarova Shohista Rabidjanovna
Dotsent, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Psixologiya kafedrasi”
Chirchiq, O‘zbekiston
ORCID ID: 0000-0002-5163-6442
E-mail: samarovashohista127164@mail.com; Telefon: +998 90914-90-64

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muhitida talabalarning tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish masalasi psixodiagnostik monitoring hamda psixokorreksion yondashuvlar birligida tahlil qilinadi. Talabaning fikrlash faoliyatini muntazam kuzatish, undagi bilish qiyinchiliklarini erta aniqlash, refleksiv faoliyatni shakllantirish va maqsadli rivojlantiruvchi ta’sir ko‘rsatishning nazariy-pedagogik asoslari yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekiston oliy ta’lim sharoitida mazkur yondashuvlarni qo‘llashning metodik imkoniyatlari, ijtimoiy-pedagogik omillari va amaliy samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi tamoyillar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, mantiqiy fikrlash, psixodiagnostika, psixodiagnostik monitoring, psixokorreksiya, oliy ta’lim, talaba shaxsi, refleksiya, bilish faolligi, pedagogik yondashuv.

Kirish: Zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabaning faqat tayyor bilimni o‘zlashtirishi bilan cheklanib qolishi yetarli emas, balki u mustaqil tahlil qila oladigan, muammoni turli nuqtai nazardan baholaydigan, dalillangan xulosa chiqaradigan va o‘z fikrini ilmiy asosda himoya qila oladigan shaxs sifatida shakllanishi zarur. Ayniqsa, globallashuv, axborot oqimining kuchayishi, ta’lim mazmunining murakkablashuvi va kasbiy faoliyatga qo‘yilayotgan talablarning ortib borishi talabalarda tanqidiy hamda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishni ta’lim sifatining muhim ko‘rsatkichlaridan biriga aylantirmoqda. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda ta’limning mazmunini yangilash, kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish, talabaning mustaqil o‘qishi va ilmiy izlanishini qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilmoqda [4], [5]. Bunday sharoitda talabalar ko‘pincha katta hajmdagi axborot bilan ishlash, uni saralash, asosiy va ikkinchi darajali jihatlarni farqlash, o‘z nuqtai nazarini izchil bayon qilish, xatoni anglash va tuzatish kabi intellektual amallarda turli qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu qiyinchiliklar ba’zan bilimning o‘zi yetishmasligi bilan emas, balki fikrlash jarayonining yetarli darajada shakllanmaganligi, mantiqiy bog‘lanishlarni ko‘ra olmaslik, refleksiv nazoratning sustligi, shoshma-shosharlik bilan xulosa chiqarish yoki stereotip yondashuvlarning ustunligi bilan izohlanadi. Shu sababli talabalarning fikrlash jarayonlarini rivojlantirish masalasi nafaqat metodik, balki psixologik-pedagogik vazifa sifatida ham ko‘rilishi lozim. Mazkur nuqtai nazardan psixodiagnostik monitoring talabaning bilish faoliyatidagi individual xususiyatlarni aniqlash, mavjud qiyinchiliklarni tahlil qilish va o‘zgarish dinamikasini kuzatishga xizmat qilsa, psixokorreksion yondashuvlar esa ana shu aniqlangan muammolarni maqsadli ravishda yumshatish, bartaraf etish yoki ularning salbiy ta’sirini kamaytirishga qaratilgan rivojlantiruvchi vosita hisoblanadi [1], [2]. Demak, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda diagnostika va

korreksiyani bir-biridan ajratilgan ikki alohida bosqich sifatida emas, balki yagona uzviy tizim sifatida ko‘rish ilmiy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham dolzarbdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Psixologiya hamda pedagogika fanida fikrlash muammosi shaxsning bilish faoliyatini tushunishda markaziy o‘rin egallaydi. O‘zbek psixologik-pedagogik adabiyotlarida ham tafakkur, bilish, idrok, diqqat, xotira va intellektual faoliyatning o‘zaro bog‘liqligi, ularning ta’lim jarayonidagi namoyon bo‘lish shakllari keng yoritilgan. Umumiy psixologik yondashuvda fikrlash shaxsning voqelikni umumlashtirilgan va vositali aks ettirish jarayoni sifatida talqin qilinadi; unda tahlil, sintez, taqqoslash, mavhumlashtirish, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi aqliy operatsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Pedagogik yondashuv esa fikrlashni faqat tabiiy psixik jarayon sifatida emas, balki ta’lim orqali yo‘naltiriladigan, mustahkamlanadigan va rivojlantiriladigan faoliyat shakli sifatida ko‘radi [2], [3]. Shu nuqtai nazardan qaralganda, tanqidiy fikrlash talabaning axborotni tayyor holatda qabul qilishdan ko‘ra uni tekshirish, solishtirish, shubha qilish, dalillarni tahlil qilish va muqobil qarashlarni baholash qobiliyati bilan bog‘liq bo‘lsa, mantiqiy fikrlash esa mulohazalar o‘rtasidagi ichki bog‘liqlikni ko‘ra olish, sabab-oqibatni to‘g‘ri tushunish, izchil xulosa chiqarish va intellektual tartibni saqlash bilan tavsiflanadi. Ushbu ikki yo‘nalish bir-birini to‘ldiradi: tanqidiylik fikrning mazmuniy asoslanganligini, mantiqiylik esa fikrning ichki tuzilishidagi izchillikni ta’minlaydi. Pedagogik texnologiyalar va ta’limni tashkil etish bo‘yicha o‘zbek manbalarda talabaning bilish faolligini oshirish, mustaqil ishlash, muammoli vaziyat yaratish, savol-javob, bahs-munozara, loyiha va tahliliy topshiriqlarni qo‘llash orqali fikrlash faoliyatini rivojlantirish mumkinligi ko‘rsatiladi [2], [6]. Mazkur maqolada nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, psixologik-pedagogik yondashuvlarni konseptual sintez qilish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot empirik tajriba natijalarini emas, balki mavjud ilmiy qarashlar, oliy ta’lim ehtiyojlari va amaliy metodik kuzatishlarga tayangan holda konseptual model taklif etishga qaratildi. Metodologik asos sifatida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, rivojlantiruvchi ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv va refleksiv pedagogika tamoyillari olindi. Ushbu tamoyillar asosida talabaning fikrlashini rivojlantirish bir martalik nazorat bilan emas, balki tizimli kuzatish, tahlil, teskari aloqa va maqsadli korreksion ta’sir orqali amalga oshirilishi zarurligi asoslandi. O‘zbekiston ta’lim muhitida bu masalaning dolzarbligi yana shundaki, talabaning ijtimoiy faolligi, ma’naviy qarashlari, o‘zini namoyon qila olishi va kasbiy tayyorgarligi ham ko‘p jihatdan uning mustaqil fikrlash salohiyati bilan bog‘liqdir [3], [7].

Natijalar: Nazariy tahlil asosida talabalarning tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda psixodiagnostik monitoringni bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligi aniqlandi. Birinchi bosqich diagnostik-kuzatuv bosqichi bo‘lib, unda talabaning darsdagi faolligi, savol berish va savolga javob qaytarish xususiyati, matn bilan ishlash usuli, dalil keltirish qobiliyati, xulosa chiqarishdagi tezkorligi va aniqligi, shuningdek, noto‘g‘ri mulohazalarni anglash darajasi kuzatiladi. Bunda faqat an’anaviy baholash vositalariga tayanish yetarli bo‘lmaydi; og‘zaki tahlil, yozma fikr bayoni, muammoli topshiriq, kichik guruhdagi munozara, taqqoslovchi jadval tuzish, tushuncha xaritasi ishlab chiqish va refleksiv yozuvlardan ham foydalanish maqsadga muvofiq. Ikkinchi bosqich tahliliy-baholash bosqichi bo‘lib, unda to‘plangan ma’lumotlar asosida talabaning qaysi nuqtalarda ko‘proq qiyinchilikka duch kelayotgani aniqlanadi. Masalan, ayrim talabalarda muammo mazmunini anglash qiyin bo‘lsa, boshqalarida asosiy dalilni ikkinchi darajali ma’lumotdan ajratish, ayrimlarida esa xulosa chiqarishdan oldin muqobil variantlarni baholash ko‘nikmasi sust bo‘lishi mumkin. Uchinchi bosqich maqsadli psixokorreksion ta’sir

bosqichi bo‘lib, bunda aniqlangan muammolarga mos ravishda individual, kichik guruh yoki auditoriya miqyosidagi rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Bu mashg‘ulotlarda mantiqiy zanjir tuzish, savolni qayta shakllantirish, “nima uchun?”, “qanday asosda?”, “yana qaysi variant bo‘lishi mumkin?” kabi yo‘naltiruvchi savollar, argument va qarshi argument tuzish, dalil va taxminni farqlash, tezisni asoslash, xatolarni aniqlash, o‘z-o‘zini tekshirish hamda qayta ko‘rib chiqish kabi usullardan foydalaniladi [2], [6]. To‘rtinchi bosqich refleksiv-mustahkamlash bosqichi bo‘lib, talaba o‘z fikrlash jarayonini kuzatishga, oldingi va joriy natijalarni taqqoslashga, o‘z xatolarini tan olishga va tuzatishga o‘rganadi. Beshinchi bosqich esa qayta monitoring bosqichi bo‘lib, unda dastlabki holat bilan joriy rivojlanish o‘rtasidagi farq tahlil qilinadi. Nazariy jihatdan ushbu model talabaning fikrlashiga nisbatan “baholash” markazli yondashuvni “rivojlantirish” markazli yondashuvga aylantirish imkonini beradi. Natija sifatida shuni ta’kidlash mumkin-ki, psixodiagnostik monitoring qanchalik muntazam va tizimli olib borilsa, psixokorreksion yondashuv shunchalik aniq manzilli va samarali bo‘ladi. Aks holda, korreksion ish umumiy tavsiya darajasida qolib, talabaning individual intellektual ehtiyojlariga yetarlicha javob bermaydi. Shuningdek, tahlil shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish faqat psixologiya faniga xos vazifa emas; u barcha fanlarda savol qo‘yish, matn bilan ishlash, muammoni hal qilish va ilmiy muloqot madaniyatini shakllantirish orqali rivojlanadi. Demak, psixodiagnostik monitoring ham fanlararo xarakterga ega bo‘lishi, pedagogik jamoa doirasida muvofiqlashtirilgan tarzda olib borilishi lozim [3], [5].

Muhokama: Taklif etilgan yondashuvni O‘zbekiston oliy ta’lim muhitiga tatbiq etishda bir necha muhim jihatlarni hisobga olish talab etiladi. Avvalo, mamlakatimizda ta’limning mazmunan yangilanib borishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning joriy qilinishi va talabaning mustaqil ta’limini kuchaytirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar fikrlashni rivojlantirishga nisbatan yangicha yondashuvni taqozo etmoqda [4], [5]. Biroq amaliyotda hali ham ayrim holatlarda reproduktiv, ya’ni tayyor ma’lumotni qayta aytishga asoslangan usullar ustun bo‘lib qolayotgani kuzatiladi. Bunday vaziyatda talaba ko‘proq eslab qolishga intiladi, lekin tahlil qilish, solishtirish, shubha qilish va mustaqil xulosa chiqarish kabi oliy darajadagi fikrlash amallari yetarlicha shakllanmaydi. Psixodiagnostik monitoringning afzalligi shundaki, u ta’lim jarayonidagi ana shunday yashirin muammolarni barvaqt ko‘rish imkonini beradi. Bu yondashuv yordamida talabaning sust javob berishi yoki noto‘g‘ri xulosa chiqarishi faqat “bilmaydi” degan oddiy baho bilan emas, balki uning ortida turgan psixologik va metodik sabablar nuqtai nazaridan izohlanadi. Masalan, ayrim talabalar fikrni yaxshi anglasalar-da, uni og‘zaki ifodalashda qiynalishi mumkin; ayrimlari esa matnni tez o‘qiydi, biroq mazmunni tahlil qilishda yuzaki yondashadi. Shuning uchun psixokorreksion yondashuvlar umumiy nasihat yoki faqat intizomiy talab bilan cheklanmasligi, balki bilish faoliyatini rivojlantiruvchi konkret usullar bilan boyitilishi zarur. Mazkur jarayonda o‘qituvchining roli ham o‘zgaradi: u faqat bilim beruvchi emas, balki fikrlashni yo‘naltiruvchi, o‘quv vaziyatini tashkil etuvchi, savol uyg‘otuvchi va refleksiyani rag‘batlantiruvchi shaxsga aylanadi [2], [6]. Shuningdek, tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish talabaning ma’naviy, ijtimoiy va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish bilan ham uzviy bog‘liq. Mustaqil fikrlaydigan talaba ijtimoiy hodisalarga befarq bo‘lmaydi, ma’lumotni tahlilsiz qabul qilmaydi, turli g‘oyalar va ta’sirlarga nisbatan ongli munosabat bildiradi, o‘z qarorini mas’uliyat bilan asoslaydi [7]. Shu bois ushbu masalani faqat auditoriya ichidagi metodik vazifa sifatida emas, balki shaxs kamoloti bilan bog‘liq kengroq ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq. Biroq bu yondashuvni joriy etishda ayrim

cheklovlar ham mavjud. Birinchidan, har bir o‘qituvchining psixodiagnostik madaniyati bir xil emas; ya’ni barcha pedagoglar ham talabaning bilish qiyinchiligini chuqur kuzatish va tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘lmasligi mumkin. Ikkinchidan, katta auditoriya, vaqt tanqisligi va yuklamaning ko‘pligi individual monitoringni murakkablashtiradi. Uchinchidan, talabaning o‘zi ham ba’zan o‘z xatosini ochiq tan olishga yoki tahlil qilishga tayyor bo‘lmaydi. Shuning uchun psixokorreksion ishlar jazolash yoki kamchilikni ko‘rsatish shaklida emas, balki rivojlantiruvchi, qo‘llab-quvvatlovchi va motivatsion ruhda olib borilishi kerak. Eng muhimi, talaba xatodan qo‘rqmaydigan, savol berishdan tortinmaydigan, fikrini sinab ko‘rish va qayta ko‘rib chiqishga tayyor bo‘ladigan psixologik xavfsiz muhit yaratilishi lozim. Ana shunday muhit mavjud bo‘lgandagina psixodiagnostik monitoring va psixokorreksion yondashuvlar haqiqiy ta’limiy samara beradi [1], [3].

Xulosa: Talabalarning tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirish zamonaviy oliy ta’limning eng muhim vazifalaridan biri bo‘lib, bu jarayonni samarali tashkil etish psixodiagnostik monitoring hamda psixokorreksion yondashuvlarning uzviy birligini talab qiladi. Psixodiagnostik monitoring talabaning bilish faoliyati, fikrlashdagi kuchli va sust tomonlari, xatolarga moyilligi, refleksiv nazorat darajasi va intellektual rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini beradi. Psixokorreksion yondashuv esa aniqlangan muammolarni bartaraf etishga qaratilgan maqsadli pedagogik-psixologik ta’sirlar tizimi sifatida talabaning mustaqil tahlil qilish, dalillash, izchil xulosa chiqarish va o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Maqolada taklif etilgan konseptual qarash shuni ko‘rsatadiki, fikrlashni rivojlantirish uchun faqat nazoratni kuchaytirish yetarli emas; muntazam kuzatish, o‘z vaqtida teskari aloqa, individual yondashuv, refleksiya va rivojlantiruvchi topshiriqlar tizimi birgalikda qo‘llanilgandagina barqaror natija yuzaga keladi. O‘zbekiston oliy ta’lim sharoitida mazkur yondashuvni qo‘llash talabalar bilimining sifatini oshirish, ularning kasbiy tayyorgarligini chuqurlashtirish, ijtimoiy faolligini mustahkamlash va intellektual mustaqilligini kuchaytirish uchun muhim nazariy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida fan o‘qituvchilari, psixologlar va akademik rahbarlarning hamkorligi asosida talabalarning fikrlash faoliyatini diagnostika qilish, rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan tizimli ishlarni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

Kitoblar:

[1] G‘oziyev, E.G‘. (2002). Umumiy psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi.
[2] Azizxo‘jayeva, N.N. (2006). Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent: Fan va texnologiya.
[3] Hasanboyev, J. (2011). Pedagogika. Toshkent: Fan.

Jurnallar:

Mazkur variantda mavzuga bevosita mos, bibliografik ma’lumoti to‘liq va aniq ko‘rsatilgan yakka muallifli jurnal manbalaridan foydalanilmadi; maqola asosan darslik, monografiya, rasmiy ta’limiy resurslar va ko‘p muallifli pedagogik manbalarga tayangan holda tayyorlandi.

Veb-saytlar:

[4] O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. (2020). Ta’lim to‘g‘risida Qonun. Lex.uz. Murojaat manzili: https://lex.uz
[5] Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). Oliy ta’limga oid rasmiy axborot va metodik materiallar. Edu.uz. Murojaat manzili: https://edu.uz

Ikki yoki undan ortiq muallifli manbalar:

[6] Tolipov, O‘. Q., & Usmonboyeva, M. (2006). Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan.

[7] Mardonov, S., Xodjamqulov, U., & Botirova, S. (2020). Globallashuv sharoitida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash zarurati. Tanqidiy sharhlar jurnali, 7(12), 243–247.